

(ö. 283/896) görüşlerinden onlar vasıtasıyla yararlanmıştır. Hasan-ı Basrî, İbrâhîm b. Edhem, Ebû Süleyman ed-Dârânî ve Bâyezîd-i Bistâmî gibi ilk zâhid ve sûfilerin görüşlerinden istifade eden müellif, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ile Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inden nakiller yapmıştır.

Ehl-i sünnet'in görüşlerinin esas alındığı *Kütü'l-kulûb*'da Mu'tezile, Mürcie ve Hâriciler eleştirilmiş, Mu'tezile tenkit edilirken Selef itikadı savunulmuştur. Allah'ın sıfat, fiil ve isimleri, özellikle tevhid konusu tasavvuf açısından da açıklanmıştır. Tasavvufu şeriatla bütünleştirici bir yaklaşımla içermesi eserin çok ilgi görmesine sebep olmuştur.

Sûfî müellifleri derinden etkileyen *Kütü'l-kulûb* tasavvuf konusunda yazılan eserlere örnek olmuştur. *el-Münkız mine'd-çalâl* adlı eserinde *Kütü'l-kulûb*'dan yararlandığını söyleyen Gazzâlî *İhyâ*'daki bilgilerin önemli bir bölümünü bu kitaptan almıştır. *İhyâ*'u 'ulûmî'd-dîn'in *Kütü'l-kulûb*'un genişletilmiş ve sistemleştirilmiş bir şekli olduğu söylenebilir. Abdülkâdir-i Geylânî *el-Ğunye*'yi, Şehâbeddin es-Sühreverdi 'Avârîf'ü'l-ma'ârif'i, Yahyâ b. Ahmed el-Bâharzî *Evrâd'ü'l-aḥbâb ve fuṣûṣ'ü'l-âdâb*'ı, İz-zeddin el-Kâşî *Mişbâhu'l-hidâye*'yi yazarken *Kütü'l-kulûb*'dan faydalanmıştır.

Abdurrahman-ı Câmî *Kütü'l-kulûb*'un tasavvufî sırları toplayan bir hazine olduğunu, daha önce bu sahada bir eşinin yazılmadığını söyler (*Nefahât*, s. 121). Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî müridlerine *Kütü'l-kulûb*'u okumalarını tavsiye etmiş ve *İhyâ*'dan ilim, *Kütü'l-kulûb*'dan nur fışkırdığını söylemiş. İbn Abbâd er-Rundî mutlaka bu esere başvurulması gerektiğini vurgulamıştır. *Kütü'l-kulûb*'un güzel bir şekilde yazılmasına, ciltlenmesine ve süslenmesine önem verilmiştir. Saryakus Tekkesi şeyhi Mecdüddîn-i Aksarâyî'nin yanında *Kütü'l-kulûb*'un fevkalâde güzel bir nüshasını gördüğünü kaydeden Safedî satılık olsaydı bu nüshaya 3000 akçe vermeye hazır olduğunu söyler (*el-Vâfi*, IV, 116).

Ebû Abdullah el-Mühtedî eseri *Tebisîtu kitâbi Kütü'l-kulûb* adıyla şerhetmiş, İbn Abbâd er-Rundî *el-Beyân'ü's-şâfi*, Muhammed el-Esvî *Hayâtü'l-kulûb fi keyfiyeti'l-vüṣûl ile'l-maḥbûb* adlı eserlerinde *Kütü'l-kulûb*'un anlaşılması güç bazı ifadelerini açıklamışlardır. Hindli

sûfî Gîsûdirâz'ın da bu tarz bir eseri vardır. Muhammed b. Halef el-Ürnevî adlı bir Endülüslü âlim *Kütü'l-kulûb*'u *el-Uṣûl ile'l-ğarâzi'l-maṭlûb min cevâhiri Kütü'l-kulûb* adıyla özetlemiştir. Hüseyin b. Ma'n ile Derviş Abdülkerîm b. Ali de eseri özetlemişlerdir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1361; Brockelmann, *GAL*, I, 217; Sezgin, I, 667; Shukri, XXVIII/2 [1989], s. 169).

Kütü'l-kulûb içerdiği hadislerden bir kısmının zayıf, bazılarının uydurma olduğu, Allah'ın sıfatları konusunda yapılan yorumlar içinde hatalı olanların bulunduğu ileri sürülerek Hatîb el-Bağdâdî, İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve İbn Kesîr gibi âlimler tarafından eleştirilmiştir (*Târîhu Bağdâd*, III, 89; *el-Muntaẓam*, VII, 189; *Resâ'ilü'l-kübrâ*, II, 306; *el-Bidâye*, XI, 319).

İlki 1310'da (1892) Kahire'de olmak üzere birkaç defa basılan eserin (I-II, Beyrut, ts.; I-II, Kahire 1351/1933; I-V, Kahire 1937; I-II, Kahire 1961; nşr. Ahmed Ata, Kahire 1964) tenkitli neşri Abdülmün'im Hifnî tarafından yapılmıştır (I-II, Kahire 1412/1991). *Kütü'l-kulûb*, dipnot ve açıklamalar eklenerek Von Richard Gramlich tarafından *Die Nahrung der Herzen Abû Tâlib al-Makkîs Qût al-qulûb* adıyla Almanca'ya çevrilmiştir (I-IV, Stuttgart 1992-1995).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Mısır 1961, I-II; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 89; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 116-118; Aynükdât Hemedânî, *Şekve'l-ğarîb*, Tahran 1962, s. 26; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VII, 189; a.mlf., *Telbisü'l-İblîs* (nşr. M. Münîr ed-Dimaşki), Kahire 1368, s. 210; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 303; İbn Atâullah el-İskenderî, *Le-tâ'rifü'l-minen*, Kahire 1304, s. 68; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, X, 551-552; a.mlf., *er-Resâ'ilü'l-kübrâ*, Kahire 1323, II, 306; İbn Abbâd er-Rundî, *er-Resâ'ilü's-sugrâ* (nşr. P. Nwyia S. J.), Beyrut 1957, s. 58; Yahyâ b. Ahmed el-Bâharzî, *Evrâd'ü'l-aḥbâb ve fuṣûṣ'ü'l-âdâb*, Tahran 1345 hş., s. 357; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 116; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 319; Muhammed Pârsâ, *Tevhîde Girîş: Faslı'l-hitâb Tercümesi* (trc. Ali Hüsvrevoğlu), İstanbul 1988, s. 209; Câmî, *Nefehât*, Tahran 1947, s. 121; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1361; İsmail Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, İstanbul 1332, s. 98; Brockelmann, *GAL*, I, 217; *Suppl.*, I, 359-360; Abdülhamîd Abdülmün'im Medkûr, *Ebû Tâlib el-Mekkî ve Menhecühü's-şâfi* (yüksek lisans tezi, Kahire 1972), s. 79 vd.; Sezgin, *GAS*, I, 667; Bilâl Saklan, *Kütü'l-kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri* (doktora tezi, 1989), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 24-153; M. A. M. Shukri, "Abû Tâlib al-Makkî and his Qût al-kulûb", *IS*, XXVIII/2 (1989), s. 161-170; Louis Massignon, "Ebû Tâlib el-Mekkî", *IA*, VII, 644; Fethullah Müctebâî, "Ebû Tâlib Mekkî", *DMBİ*, V, 631.

BİLAL SAKLAN

KÜTÜ'L-AMÂRE

(كوت العمارة)

Güneydoğu Irak'ta bulunan Vâsît muhafazasının merkezi.

Çoğunlukla Medînetülkût şeklinde adlandırılan Kütül'amâre, Bağdat ile Amâre arasında Dicle nehrinin sol kıyısında ve Fırat ile Dicle'yi birleştiren eski Şattülhay (el-Garraf) Kanalı'nın Dicle tarafındaki ağzının karşısındadır. Kût Hintçe'deki *kot* (kale) kelimesinden gelmekte ve Irak'ta bu isimle anılan Kütülmammer ve Kütülhay gibi yerler de bulunmaktadır. Kütül'amâre'nin kuzeyine doğru genişleyen ovalar Arap kabilelerinden Benî Lâ'm'ın kollarından Benî Rebîa'nın yaşadığı yerdir. Çok eski bir yerleşim merkezi olmayan Kütül'amâre, Mazeraya adlı bir ilkçağ kasabasının bulunduğu yerde kurulmuştur; Yâkût el-Hamevî'nin "el-Mezâr" dediği yerin de burası olduğu tahmin edilmektedir.

Bölgenin Osmanlı idaresine girmesi Kanûnî Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) Bağdat'ın fethi sırasında gerçekleşir. Kütül'amâre, İran Şahı I. Abbas'ın Bağdat'ı ele geçirmesiyle (1032/1623) bir ara elden çıktıysa da IV. Murad'ın Bağdat'ı yeniden fethi (1048/1638) üzerine tekrar Osmanlı Devleti sınırları içine girdi. İdarî taksimatta Bağdat vilâyeti merkez sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Kütül'amâre'de, Dicle'de buharlı gemilerin çalışması ve Lynch Şirketi'nin burada kömür depoları ve yakıt istasyonları kurması üzerine büyük bir hareketlilik başladı. Çünkü 1869'da İngiliz Lynch Şirketi, Osmanlı Devleti'nden Bağdat ile Basra arasında vapur işletme imtiyazı almış ve arada kalan Kütül'amâre'yi bir istasyon olarak belirlemişti. XIX. yüzyılın sonlarında Gureybe, Bedre, Cizân ve Zurbatiye nahiyelerinin bağlı bulunduğu Kütül'amâre kazasının nüfusu (çoğunluğu Sünnî) 30.000 kişi kadardı. Merkezde ise nüfus 4000'in biraz üzerinde idi. Halk genelde ziraat ve taşımacılıkla uğraşıyordu. Yahudiler altın işlemciliği ve ticareti, hristiyanlar daha çok demirhindi ticareti yapıyorlardı. Kaza merkezinde 200 iş yeri, on otel, sekiz kahvehane ve yün eğirmek için iki de atölye vardı. Şehrin çevresindeki araziler İran tarafından gelen ve Dicle'ye dökülen Kelâl nehriyle sulanırdı ve pek verimliydi. XX. yüzyılın başlarında, yani Osmanlı döneminin sonlarına doğru kasabanın nüfusu 7000 kadardı ve burada bir rüşdiye mek-

tebi, Sünnî ve Şîiler için birer cami, bir havra, iki han, çok sayıda iş yeri, mağaza ve dükkânla iki hamam bulunuyordu. 1329 (1911) yılı Bağdat salnâmesinde 1500 ev, 150 dükkân ve on hanın kayıtlı olduğu görülmektedir.

I. Dünya Savaşı sırasında Kütül'amâre çok hareketli günler yaşadı. 1915 yılı Eylül sonlarına doğru İngiliz Generali Townshend Dicle nehri boyunca harekete geçti; Osmanlı Devleti'nin Türk ve Araplar'dan oluşan kuvvetleri Albay Yûsuf Nûreddin Bey'in kumandasında bulunuyordu. Hedefleri Bağdat'ı almak olan İngilizler yol üzerindeki Kütül'amâre'yi işgal ettiler (26 Eylül 1915). Bunun üzerine bölgedeki Altıncı Ordu'nun başına Birinci Ordu kumandanı Alman Mareşali Goltz Paşa getirildi (22 Ekim 1915). 22-26 Kasım 1915'te General Townshend, Bağdat'a 30 km. uzaklıktaki Selmânîpâk denilen bölgede taarruza başladı. Meydana gelen çarpışmalar, Bağdat'ı ele geçirmeye çalışan İngilizler'le onları durdurmaya çalışan Türkler arasında büyük bir mücadeleye dönüştü. Çok sayıda kayıp veren İngilizler Kütül'amâre'ye çekilirken Osmanlı kuvvetleri kaleyi kuşatma altına aldılar (5 Aralık 1915). Halil Paşa kumandasındaki bu kuşatma ve İngilizler'in verdikleri karşı mücadele I. Dünya Savaşı'nın en önemli çarpışmaları arasında yer alır. 1916 yılının başlarında İngilizler'in Irak cephesi kumandanlığında bulunan General Nixon'un yerine General Percy Lake tayin edildi. General Percy Lake'in emriyle Basra taraftaki İngiliz kuvvetlerinin kuşatma altındaki General Townshend'e yardım teşebbüsleri sonuç vermedi ve İngilizler, Hindistan'dan Basra'ya gönderilen yeni tugayların desteğinde 5 Nisan 1916'da Felâhiye'de başlattıkları dört gün süren taarruza rağmen kuşatmayı yaramadılar. Kaledeki yiyecek stoklarının tükenmesi üzerine uçaklarla atılan yiyecek paketlerinin çoğu nehre düştüğünden yapılan yardımlar yerine ulaşmadı. İngilizler, 21-22 Nisan 1916'da IV. Felâhiye Muharebesi denilen bir saldırı daha gerçekleştirdilerse de geri püskürtüldüler. Başka çaresi kalmayan General Percy Lake, 26 Nisan 1916'da kuşatma altındaki General Townshend'e Türkler'le teslim müzakerelerini başlatmasını bildirdi. Yaklaşık beş ay süren kuşatmanın kaldırılması karşılığında İngilizler bütün silâhlarını ve 1 milyon sterlin tazminat vermeyi teklif ettiler ve karşılığında Amâre yolu ile Hindistan'a gitmek için müsaade istediler; Türk tarafı ise İngilizler'in kayıtsız şartsız teslim ol-

masında direndi. Nihayet 27 Nisan 1916'da Kütül'amâre'nin 4 km. kuzeybatısında nehir üzerinde Halil Paşa ile General Townshend arasında yapılan görüşmede İngilizler tazminatı 2 milyon sterline çıkardılar. 29 Nisan 1916 günü protokol imzalanmasının ardından halkın coşkulu gösterileri arasında Türk kuvvetleri Kütül'amâre'ye girdi ve 13.309 kişilik İngiliz ordusunu teslim aldı.

Kütül'amâre zaferi genelde I. Dünya Savaşı'nı etkilemiş ve Bağdat'ı ele geçirmeye yönelik planlar yapan İngilizler'e büyük bir darbe vurmuştur. Ancak bu askerî başarı, Haziran 1916'da Hicaz'da ortaya çıkacak olan İngilizler'in planladığı Şerif Hüseyin ayaklanmasını engelleyemedi. 1916 ve 1917 yıllarındaki savaşlar Osmanlı Devleti'nin bağlı bulunduğu tarafın başarısızlığı ile sonuçlandığından Ortadoğu tamamen kaybedildi; Şubat 1917'de Kütül'amâre ve Mart ayında Bağdat İngilizler'in eline geçti. Bölgeye gelen İngiliz manda idaresinin yaptığı idarî taksimata göre Kütül'amâre yeni kurulan on dört livânın (muhafaza) ana şehirlerinden biri, daha sonra da Irak Devleti'nin kurulmasıyla (Ağustos 1921) bu on dört livândan birinin merkezi oldu. Günümüzde on sekiz muhafazadan Vâsıt'ın merkezi olup muhafazanın nüfusu 860.000 (2002) Kütül'amâre'nin nüfusu 380.000'dir (2002).

BİBLİYOGRAFYA :

Cuinet, III, 139-142; *Delîlül-Halîc* (Coğrafya), III, 1296-1298; *Bağdad Vilâyeti Salnâmesi* (1329), s. 242-246; *Kütülamâre Muhasarası, Başkumandan Sir Percy Lake Raporu* (trc. Hüsameddin), İstanbul 1332; Mehmed Emin, *Selmânîpâk Meydan Muharebesi*, İstanbul, 1337, II, 329-336; V. F. Townshend, *My Campaign in Mesopotamia*, London 1920; a.e.: *Irak Seferim*, İstanbul 1337, s. 198-202; F. J. Moberly, *The Campaign in Mesopotamia: 1914-1918*, London 1923-24, I-II; a.e.: *Irak Seferi* (trc. Binbaş Cemal), İstanbul 1928, II, 70-76, 187, 213-215, 428-431, 457-474, 520-522; S. H. Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, Oxford 1925, s. 294, 313; a.mlf., *Iraq 1900 to 1950*, Oxford 1953, s. 80-81; *Naval Intelligence Division. Admiralty Handbooks, Iraq and Persian Gulf*, London 1944, s. 277-283, 543-544; Field Marshal von der Goltz, *Goltz Paşanın Hatırası* (trc. Salih), İstanbul 1932, tür.yer.; R. Millar, *Kut: The Death of an Army*, London 1969; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918*, Ankara 1979, III/1, s. 373-380, 407-500, 620-631, 640-786; Cengiz Orhonlu - Turgut Işınal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *TD*, sy. 17-18 (1962), s. 77-102; Besim Darkot, "Küt-ül-amâre", *İA*, VI, 1060-1061; J. H. Kramers - [J. B. Kelly], "Küt al-'Amâra", *ElP* (İng.), V, 537-538.

MUSTAFA L. BİLGE

KÜTVÂL

(كوتوال)

Hindistan'da hüküm süren
İslâm devletlerinde
şehir veya kasabalardaki
asayişten sorumlu
yarı askerî memur.

Hintçe kôt-vâlâ birleşik isminden gelmekte olup kôt "kale", vâlâ "bekçi, muhafız, kumandan" demektir (etimolojik tartışmalar için bk. Doerfer, III, 618-621). Kelime Ortaçağ boyunca müslüman Hindistan, Orta Asya ve İran'da kullanılmış, zamanla batıya doğru geçerek İran körfezi ve Irak bölgelerinde de yaygınlık kazanmıştır. İlhanlılar, Timurîlular ve Safevîler'de "bir şehir veya kasabanın mahallî idarecisi" anlamında kullanıldığı görülmür.

Bâbürlüler'de bazı yerlere asayiş sağlamak ve isyanları bastırmak üzere tayin edilen valilere "fevcdâr", kalelerin kontrolü altında bulunan uzak bölgelere kale kumandanı olarak gönderilenlere de "kıl-'adâr, kal-'adâr" deniliyordu. Büyük iktâ-larda iktâ sahibi bir vali yetkisine sahipti. Şehirlerde ise hâkim, polis müdürü, belediye başkanı ve ahlâk zabıtasının yetki ve sorumluluklarını bir arada uhdesinde taşıyan kûtvâller valilik yapardı. Kûtvâllerin emrinde düzenli bir polis kuvveti bulunmuyordu; yalnız onlardan rûtbeleri gereği tuttukları askerleri bu iş için kullanmaları bekleniyordu; ancak kuvvetleri yeterli görülmediği takdirde kendilerine yardım gönderilirdi. Bâbür hâtıralarında, Kâbil'de iken cesareti dolayısıyla kûtvâl olarak orada bırakılmış bir dostundan bahsetmektedir (*Vekâyi*, s. 219).

Kûtvâl terimi, özellikle Bâbürlüler'in hâkimiyeti altındaki müslüman Hindistan'ında bu imparatorluk çöktükten sonra da yaklaşık bir yüzyıl daha İngilizler zamanında kullanıldı. Fakat daha evvel de halk düzeninden sorumlu memur olarak Delhi Sultanlığı topraklarında, Tuğluklular öncesi devir boyunca Güney ve Doğu Hindistan'da hüküm süren taşra sultanlıklarında mevcuttu. Vasco da Gama'dan sonra Portekizliler'in Hindistan'a yaptıkları seferleri anlatan kaynaklarda Portekizliler'in "catual" ile savaştıklarından bahsedilmektedir.

Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin eserinde (bk. bibl.) kûtvâlin görevleri arasında şunlar sayılmaktadır: Cânî ve haydutları takip etmek, asayiş ve nizamı sağlamak, evlerin ve çarşıların kaydını tutmak, şehirde bir istihbarat sistemi oluşturmak (halkın